

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו ע י

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

מספר 383

פורים ופרשת תצוה, תשס"א

דרכים לצמצום הכאת המן

רבותינו הראשונים מזכירים את מנהג הכאת המן כששומעים את שמו בעת קריאת המגילה. כך למשל כותב ר' אברהם בר נתן הירחי במאה הי"ב בספר 'המנהיג':¹

מנהג התינוקות בצרפת ופרובינציא לקחת חלוקי הנחל ולכתוב עליהם המן ומקישין זו על זו כשהקורא מזכיר המן ורשעו, ושם רשעים ירקב.

מנהג הכאת המן בכלים מכלים שונים חדר לקהילות רבות בישראל,² אולם לא הכול ראוהו בעין יפה מסיבות רבות. הרעש מקשה על הקהל לשמוע את תיבת "המן" ואת התיבות הסמוכות.³ עצם הרעש גורם גם צער למתפללים. ההמתנה בשל הכאת המן מונעת שמיעת הסיפור ברצף אחד. המרעישים (ילדים בעיקר) עסוקים בהתארגנות ובהמתנה להכאת המן, וכמעט אינם מקשיבים לסיפור. כל ההמולה הזו אינה מתאימה לכבוד הראוי לבית הכנסת, שאין רצים בו ואין משוחחים בו שיחת חולין, קל וחומר שאין משתוללים. התנהגות זו עלולה גם לגרום נזק לרכוש בית הכנסת. ולבסוף: בגלות היה חשש לאיבת הגויים, שישמעו את הרעש ויפרשוהו כאילו מכוון הוא נגדם.⁴

נמצאות כאן אפוא שתי קבוצות בעלות עניין מנוגד זה לזה. מצד אחד נמצא ציבור המפיק הנאה מן היצירה החוזרת ונשנית של רעש מיוחד או חזק, במיוחד משום שהרעש הוא בבית הכנסת, בו ישנה הקפדה על שקט מוחלט כל השנה. מולו נמצא ציבור המעוניין לשמוע את קריאת המגילה כתיקנה בלא הפסקה ובלא רעש. בדרך כלל המנצחים במאבק זה הם ציבור המרעישים. הדברים להלן יוקדשו ליוצאים מן הכלל ולדרכי פעולתם.

¹ ספר המנהיג, מהד' י' רפאל, ירושלים תשל"ח, עמ' רמב, ושם בהפניות. וראה יו"ט לוינסקי, כיצד הכו את המן בתפוצות ישראל, תל אביב תש"ז; ר"ג אברלנדר, מנהג הכאת המן בשעת הזכרת המן בקריאת המגילה, אור ישראל, אדר ב תש"ס, עמ' צח ואילך (שם גם מובא אוסף טעמים למנהג). בספר אברהם אזכור לר"א פלאג' (אזמיר תרמ"ט, מערכת פורים אות כג) מובא מכתב מרבו של האי רודוס המספר על מנהג הכאה אף בזמן אמירת עמלק בשבת זכור ובקריאת פרשת כי תצא ובעת קריאת "ויבא עמלק" שבפרשת בשלח בשבת וביום פורים (וראה י' בן שמחון, יהדות המגרב, ירושלים תשנ"ח, עמ' 450).

² ראה ר"ד שפרבר, מנהגי ישראל, ח"ג, עמ' קנו-קנט; ח"ד, עמ' שלא-שלב; ח"ו, עמ' רמב-רמו. סיפר לי גיסי ר"א אייזקס, כי בבית הכנסת של ארגון הסטודנטים היהודים ווג'ס שבערד, לאחר קריאת כל פרק מהמגילה, תרגם אחד החברים לאנגלית וביאר לקהל את תוכנו. הקהל הקפיד להכות את המן גם בעת הזכרתו במסגרת ההסבר. כדי להימנע מהכאות אלה כינה המתרגם את המן: H.

³ בתקנון בית הכנסת 'אדרת אליהו' בירושלים נקבע (תשנ"ד): "כשמכים המן יש להקפיד לשמוע את המלה "המן", ולכן יקפיד בעל הקריאה לחזור על המלה או המלים אותן לא היה ניתן לשמוע". שמעתי מד"ר ב' שפיגל, כי בשיבת 'כרם ביבנה' דרשו מבעל הקריאה שיחזור תמיד גם על המילה שלפני "המן". נציין, כי בעל 'ערוך השלחן' כותב (או"ח תרצ כג), שכשאדם אינו יכול לשמוע כראוי את הקריאה, עדיף שיקרא בבית במניין, מאשר יתפלל בבית כנסת שבו יש רוב עם והדרת מלך.

⁴ ראה הנימוקים נגד ההכאה בספר אברהם אזכור, לעיל הע' 1, שם.

ביטול המנהג

היו מקומות שבהם אסרו לגמרי כל הרעשה בזמן הקריאה. כך למשל הסכימו רבני איזמיר בשנת תרל"ה (1875) לבטל לגמרי את הכאת המן.⁵ גם ברוב קהילות אשכנז לא היכו את המן. באנגליה היו קהילות שאסרו על הכאת המן, ובשנת 1783 פרצה מהומה בלונדון, כשמקצת ממתפללי בית-הכנסת הספרדי המרכזי היכו את "המן", וראשי הקהל הזמינו את המשטרה כדי שתסלקם בכוח.⁶ בכתי הכנסת בתימן לא היה כל רעש בעת הקראת המגילה,⁷ וגם התנועה הרפורמית במאה הי"ט, במסגרת החידושים שהכניסה לעולם בית הכנסת, ביטלה את הכאת המן. כך גם בקהילות מסוימות בימינו. כך למשל בבית-הכנסת 'מקור חיים' שבפתח-תקוה הנוהג כמנהגי אשכנז, נקבע בתקנון (תשנ"ט): "לפני קריאת המגילה מכריזים על המנהג לא להרעיש בעת שקוראים המן".

מבטלי המנהג יכולים להסתמך גם על 'מעשה רב', כגון מה שסיפר תלמיד המהרי"ל על רבו:⁸ "הבחנתי בו שלא היה מקפיד להכות המן אפילו פעם אחת כמנהג העולם כשמזכירין שמו". אף בימינו הרבה רבנים לא נוהגים להרעיש כלל בזמן אמירת המן.⁹

צמצום

ביטול מנהג הוא דבר קשה בגלל מעמדו של המנהג, בעיקר כשמדובר במנהג עתיק. בנוגע להכאת המן הדבר קשה במיוחד, שכן ביחס אליו כותב ה'בית יוסף' בשם 'ארחות חיים' (או"ח, סי' תרצ, ד"ה "כתב") ובעקבותיו גם הרמ"א (שם, סע' יז): "אין להלעיג על המנהגים, כי לא לחנם נקבעו". זאת ועוד: מתן אפשרות לילד להרעיש כחלק מסדרי התפילה, מהווה כלי לחבב עליו את עולם התפילה ובית הכנסת. וכך עלו יזמות שונות שלא ביטלו כליל את ההכאה, אך השתדלו לצמצם את התוצאות השליליות הנגרמות ממנה.

א. צמצום כמות ההכאה

כתב ר' יוסף חיים (בן איש חי, א, תצוה):

אני רגיל להכות רגלים בשם המן הראשון, הכתוב בפסוק "אחר הדברים האלה גָּדַל המלך אחשורוש את המן בן המדתא האגגי" (ג א), וגם עוד שם המן האחרון בפסוק "כי המן בן המדתא האגגי צָרַר כל היהודים חשב" וכו' (ט כד).

גם בקרב האשכנזים עלה רעיון דומה. כך בקהילת מטרסדורף היכו את המן רק במקומות שכתוב בהם: "המן בן המדתא האגגי" (אס' ג י; ח ה; ט כד). ובקהילות אחרות באשכנז היו שהרעישו רק בהזכרה הראשונה של המן.¹⁰

גם בתקנון היישוב הושעיה משנת תשנ"ט, שניסח רב היישוב, הרב ד"ר חיים בורגנסקי, נקבע סעיף המצמצם את ההכאה, בקבעו איזה "המן" "כשר" להכאה ואיזה לא:

בפרקים ה-ו לא יכו את המן בכלל, על מנת לאפשר לקריאה להתקדם בצורה סבירה (יש לזכור, מדובר במוצאי צום). כך אפשר יהיה גם להרגע מעט בין סדרת הפיצוצים הראשונה לשנייה.

בפרקים ה-ו של מגילת אסתר מופיעה המלה "המן" עשרים ואחת פעמים מתוך חמישים וארבע שבכל המגילה, כך שמדובר בצמצום משמעותי של ההכאה.

צמצום אחר היה באשר למספר ההכאות על כל "המן". המחנך הוותיק והמנוסה, מר שמואל הכט, ששימש בין השאר כמנהל בית הספר 'נוה עציון' שבירושלים, קבע את הכללים הבאים: כל ילד מקבל כפיס של עץ, שעליו כתוב שמו של המן הרשע. עליו "להכות" את המן בכל פעם שהוא מוזכר במגילה, והראשון המצליח לשחוק לגמרי את "המן" שעל כפיסו - הוא הזוכה. אבל אין רשות להכות את המן בכל אזכור של שמו, אלא שלוש פעמים לכל היותר, והעובר על מידה זו אינו רשאי להמשיך ולהשתתף בתחרות. מי משגיח על המשתתפים שישמרו חוק זה? כמובן, הילדים! רעיון זה של מר הכט שמעתי מאמו"ר.

רעיון מקורי לצמצום מספר ההכאות נוהג בבית הכנסת המרכזי (האשכנזי) בישוב מצפה יריחו.¹¹ הגבאי מציב במקום בולט מעין רמזור: שתי נורות, אחת ירוקה ואחת אדומה. הציבור מכה את המן כל עוד הנורה הירוקה

⁵ ראה אברהם אזכור, לעיל הע' 1, שם.

⁶ ראה א' הורוביץ, 'ונהפוך הוא': יהודים מול שונאיהם בחגיגות הפורים, ציון, נט (תשנ"ד), עמ' 167.

⁷ ראה ר"י קאפח, הליכות תימן, ירושלים 1969, עמ' 41.

⁸ ספר מהרי"ל - מנהגים, מהד' ש"י שפיצר, ירושלים תשמ"ט, עמ' תכז.

⁹ כך למשל העיד ר"נ סטפנסקי בספרו ועלהו לא יבול, ח"א, ירושלים תשנ"ט, עמ' רמו, על רש"ז אויערבך.

¹⁰ ראה שפרבר, לעיל הע' 2, ח"ו, עמ' רמה, הע' 5.

¹¹ כך מסרה לי הגב' אביטל כהן.

דולקת, ומשכבתה נורה זו ונדלקת הנורה האדומה הכל מפסיקים להרעיש ומושלך הס במקום. נראה כי יזמה זו מצליחה לצמצם את אורך הכאת המן משום שהציבור נוטה יותר להישמע להוראת אמצעי טכנולוגי, שהוא אובייקטיבי יותר, מאשר לנזיפת גבאי טורדן.

ב. העברת ההכאה לאחר הקריאה

בספר 'שבלי הל'קט' (מהד' באבער, עט ע"א) לאחר שהזכיר את חובת מקרא מגילה כתב:

מצאתי בשם רבינו שלמה זצ"ל, יש מקומות שאומרים אחר הברכה פיוט נאה כגון: אשר הניא, ואומר ברוך מרדכי ברוכה אסתר ארור המן ארורה זרש, ומכין ברגליהן או אבן על אבן ומשברין קדירות כשמעם שבר המן וזרש... וכן מה שאמרו בשעת קריאת המגילה "איש יהודי" וגו', "ויתלו את המן", "ליהודים היתה אורה", "כי מרדכי היהודי", שנהגו העם לאמרם בפה אחד אינו חובה ולא מנהג, אלא שמחת תינוקות וקולות לפנייהן כדי שישמחו וגם בראותם שינוי כזה שואלין מה זה, ומתוך כך אתה בא לספר ולהגיד גבורותיו של בורא למען ישמעו ולמען ילמדו ליראה אותו.

תיאור זה מלמד, שבמקומות מסוימים לא היתה ההכאה בזמן הקריאה, אלא בזמן אמירת הפיוט 'אשר הניא'. נראה שזוהו היסוד לסעיף המצוטט להלן מתקנון בית הכנסת של בעלי תשובה 'תפארת בני' שבגני-תקוה (תשנ"ו): "בפורים קוראין את המגילה בלי רעש של המן, ומותר להרעיש כמנהג רק ב"ארור המן" שהוא לאחר סיום המגילה". לפי מנהג זה מתאפשר למעוניינים בהכאת המן להרעיש בפיוט שלאחר הקריאה, והציבור זוכה לשמוע את קריאת המגילה בנחת.

במצרים היה מנהג המשלב את סעיפים א-ב, כעדות ר' רפאל אהרן בן שמעון בספרו **נהר מצרים** (נא אמון תרס"ח, נב ע"ב):

מנהג יפה ונעים שורר פה מצרים, שאין התינוקות מכין המן... רק בעת קריאת עשרה בני המן... ואין מכין את המן עוד עד אחר גמר הברכה אחרונה של אחר המגילה בעת שמתחילין לומר ארור המן, וגבאי הקהלות עיניהם פתוחה על זה.

הרב בן שמעון משבח מתכונת זו של הכאה וכותב:

ואשריהם ישראל כי על ידי זה כל הקהל שומעים את המגילה מלה במלה מפי הש"ץ בדקדוקיה וטעמיה וכן ראוי לנהוג. ודלא כמקומות שמניחים התינוקות להכות המן בכל פעם ופעם שמזכירין שמו, ויש שמכים גם בקרדומות ומהלומות ופטיש על ספסלי בית הכנסת ומזה יתבלבלו השומעים בקריאת המגילה, ולא שפיר למעבד הכי, שאם מנהג להכות המן הוא מנהג קדום... אין צורך להכות בכל פעם ופעם.

ג. צמצום הרעש

רעיון של "הכאת" המן בלא כל רעש היה קיים בלונדון בתחילת המאה הי"ט: המהגרים מפולין שישבו בספסלים האחוריים של בית הכנסת הספרדי, נהגו לכתוב את שמו של המן על פיסת נייר ולמחוק אותו בחריצות במחק בעת ששמעו שמו בקריאת המגילה. כך נוצרה מחיית שם המן ממש, ובלא כל רעש.¹² זהו שכלול של המנהג הקדום הנזכר בדברי ה'מנהיג' שהובאו בראש דברינו.

במקומות רבים צמצום הרעש נעשה באמצעות הגבלת האמצעים. כך למשל בתקנון היישוב הושעיה (הנ"ל) נקבע סעיף המגביל את אמצעי ההכאה:

אסור לפוצץ בבית הכנסת נפצים ושאר דברים מתפוצצים. אפשר להכות את המן רק ברעשנים ואקדחים ממינים שונים.

ד. פנייה לציבור קודם לקריאה

במקומות רבים נוהגים ראשי הקהל לבקש קודם לקריאה, שקריאת המגילה תעבור כהלכתה. בטירנוא שבסלובקיה היה הרב דורש בשבת זכור שלא להכות את המן, ומי שיצרו תוקפו יכה רק בעשרת בני המן.¹³ ובבית הכנסת 'חוג הנוער הדתי' בתל אביב נקבע בתקנון (תשל"ב): "לפני הקריאה מזכירים לציבור שלא להפריז בהכאות, ובמיוחד לאפשר לכולם לשמוע קריאה שלמה כולל קריאת עשרת בני המן". ובתקנון היישוב הושעיה מופנית בקשה אל הורי הילדים:

¹² ראה N. S. Doniach, *Purim or The Feast of Esther* Philadelphia, 1933, p 71.
¹³ לוינסקי, לעיל הע' 1, עמ' 69.

אנחנו מבקשים מכל ההורים בכל לשון של בקשה לדבר עם הילדים מבעוד יום, ולהסביר להם את ההבדל בין שמחת פורים ובין השתוללות חסרת רסן המבזה את קריאת המגילה. ברור לנו שלא שיתוף פעולה מצד ההורים לא נוכל להועיל דבר, ולא נצא ידי חובת הקריאה.

בשולי הדברים

דרכי הצמצום שתוארו לעיל מקילות על המעוניינים לשמוע קריאה כהלכתה, ואינן מבטלות את רצון המעוניינים להרעיש בבית הכנסת. אולם אלה המבטלים לגמרי את המנהג, מונעים מהילדים הנאה מיצירת רעש בבית הכנסת ופוגמים בכך באחת הטכניקות הממריצות ילד לבוא לבית הכנסת.¹⁴ מן הראוי אפוא למצוא תחליף, תמריץ אחר כדי לעודד את הילד לבוא לבית הכנסת. שמא ניתן להציע לגבאים לערוך תחרות בין הילדים: מי מכל הילדים ישב יותר בשקט בעת קריאת המגילה. מה יהא הפרס המוענק למנצח? אולי רעשן אמנותי, מאותם רעשנים שאין לנו אפשרות להשתמש בהם, אלא לראותם בלבד.¹⁵

ד"ר אהרן ארנד
המחלקה לתלמוד

¹⁴ כדוגמת חלוקת סוכריות לילדים הבאים להתפלל וזריקת סוכריות בעת עליית חתן לתורה, קשירת ציציות המתפללים בשמחת תורה, זריקת חרולים כתשעה באב ועוד.

¹⁵ הרעשנים האמנותיים ראויים לקטלוג ולמחקר. על דוגמאות מודרניות אחדות ראה: מימי רויטר, "רעש רחש: תערוכת רעשנים במוזיאון יהדות איטליה", **מכירה פומבית**, 5 (1998), עמ' 9-11.